

ИВАН Д. ШИШМАНОВ И РУМЪНО-БЪЛГАРСКИТЕ КУЛТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Елена Сюпюр (Букурещ)

Трудно може да се направи самостоятелно изследване на литературните взаимоотношения между балканските страни без внимателно проучване на културната и политическата атмосфера, в която те се развиват.

В румъно-българските отношения литературните контакти се установяват и съществуват органично свързани с многостранното общуване между двете култури и най-вече с многостранната обществена дейност на интелигенцията. С течение на времето — особено след Освобождението — те се проявяват с подчертано литературно съдържание и съответни специфични за тях форми. Но за това допринасят многобройни фактори и особено научното сътрудничество между двете страни, както и интелектуалното движение с неговите многостранни, енциклопедични насоки. Тук ще се спрем главно върху ролята на научната интелигенция за създаване на по-добри контакти и на благоприятна атмосфера за разширяване на литературните взаимоотношения.

На този фон в румъно-българските взаимоотношения изпъква енергичната и неуморна дейност на И. Д. Шишманов¹, *spiritus rector* не само на научения, но и изобщо на културния живот в България през последното десетилетие на миналия и в началото на нашия век.

От проучването на богатата му кореспонденция,² на неговите връзки с румънския културен живот може да се очертаят няколко главни проблеми в дейността му, които отразяват в най-голяма степен насоките на културното движение на епохата. Става дума за кръга проблеми, които среща в румъно-българското общуване и които имат отношение и към вътрешния научен и културен живот на двата народа. Те показват нови аспекти в дейността на българския учен и подчертават нейното общобалканско значение. Същевременно тези проблеми илюстрират и активното отражение на културните движения от балканските страни върху междубалканските отношения — по-специално върху румъно-българските. Този активен дух, роден и от едно дълбоко

¹ За И. Д. Шишманов вж.: М. Арnaudов, Иван Д. Шишманов. Предговор към сборника От Паисий до Раковски, С., 1943; Г. Димов, И. Д. Шишманов като литературен историк и критик, С., 1956; Г. Димов, И. Д. Шишманов — литературно-критически очерк, С., 1964; Г. Димов, Научното дело на И. Д. Шишманов, предговор към Избрани съчинения, т. I, С., 1965, с. 5—29; Г. Димов, Иван Д. Шишманов, в История на българската литература, С., 1970, т. III, с. 689—713.

² За връзките на Шишманов с румънски учени вж. и Н. Жечев, Sur les relations entre B. P. Hasdeu et les savants bulgares à la fin du XIXème siècle, „Etudes balcaniques“, Sofia, 1964, t. I, p. 139—144; Elena Siupiu, La correspondance de I. D. Schischmanoff. I. Bianu et B. P. Hasdeu, Revue des études sud-est européennes, t. VI, 1968, n° 3, p. 347—364.

вътрешно интимно чувство на културно възможване, действува стимулиращо на балканската интелигенция и допринася за интензивно културно общуване, за обогатяване на формите и съдържанието на тези връзки.

1. Интересите към българския фолклор и етнография насочват Шишманов към проучване на подобните области от културата на съседите: гърци, сърби, румънци. По този път той установява и първите си връзки с представителите на румънския научен живот. Неговите връзки с румънски фолклористи и етнографи спомагат да бъдат направени популярни и общодостъпни проучванията, които се отнасят за балканските страни от румънски, гръцки, сръбски учени. И трябва да се признае големият принос на Шишманов в тази насока: списанията „Сборник за народни умотворения“ и „Български преглед“ отделят внимание (чрез рецензии, информативни бележки) на румънските изследвания в областта на филологията, фолклора, историята. Шишмановите усилия се насочват към организиране на една взаимна информация в съответните научни дисциплини, към обединяване на балканските специалисти от тази област в организации, които да създадат условия за периодични срещи и консултации. Нещо повече, той мечтае за подготовка на специалисти за изучаване на балканския фолклор и на балканската етнография на основата на сравнителния метод. Можем да допуснем, че от своите фолклорни и етнографски проучвания, чрез които привлича вниманието на много учени от различните страни, откъдето иска материали и информации, Шишманов стига до идеята за Югоизточна европейска школа с интензивен живот, организиран в специални институции. Тези свои мисли той споделя и с румънския учен Йон Биану.¹

2. Като разширява изследванията си върху историята на културата, Шишманов се занимава с почти всички дисциплини в областта на социалните науки. От неговата кореспонденция узнаваме за големите му усилия, насочени към организиране на научния живот на Балканите — от създаване на школа за специалисти по сравнително изследване на югоизточноевропейската култура, владеещи всички балкански езици, до организирането на симпозиуми, конгреси и периодични съвещания и срещи в Букурещ, София, Белград, Атина; в обсега на европейските науки той мечтае за издигане на балканистиката в самостоятелна дисциплина, но неоткъсната от европейския контекст. Мечтае за междубалкански научен живот, чиято главна задача да бъде сравнителното изследване на база на съответни периодични публикации и институции. Кореспонденцията му с Н. Йорга, И. Биану, Густав Вайганд е съхранила тези негови идеи, които по-късно са били осъществени.

3. При общуването си с румънските културни дейци И. Шишманов търси и историко-литературна информация за Българското възрождение в Румъния. През цялото това време — като се почне от Софроний Врачански и се стигне до П. Берон, Д. Войников, Г. Раковски, Л. Каравелов, Ботев и Вазов, т. е. от първите български общества до последния Революционен централен комитет — част от Българското възрождение протича в средата на румънското общество. Затова изследването на това съжителство и използването на устните или писмените документи е било много ценно за българския литературен историк. Преписките с Б. П. Хашдеу, приятеля на Г. Раковски, с Йон Богдан, чиито книги и статии за българската култура са били своевременно рецензирани в „Б. П.“², със Замфир Арборе и Русел Суздиловски — близки на Ботев, честите пътувания в Румъния на сътрудници в „Сборника“ — Л. Ми-

¹ Писмо до Биану — 20. X. 1898, вж. и Е. Siurug. La correspondance..., op. cit., p. 359.

² Йон Богдан. Cronici inedite Romanii și bulgarii, рецензия от Л. Милетич в Български преглед, 1895, т. XIII, с. 116—120.

лечив, Д. Д. Агура, Ст. Романски, обнародването на документи, представени от бивши емигранти в Румъния¹ — всичко това допринася за обогатяване на фонда с документи и информации, ценни за историята на българската литература.

4. Тясно свързан с културното движение, характерно и за Румъния от онези години, И. Д. Шишманов не може да не е чувствителен към това, което става в съвременния културен живот на северната съседка. Привлича го реформаторският и енергичен дух на Спиру Харет, министър на просветата в Румъния, по чиято покана през 1904 г. Шишманов посещава съседната страна за разговори и обмяна на мисли и опит именно във връзка с организиране на просветата. По-късно в техните писма освен израз на изключително приятелство, което ги свързва, ще срещнем и мисли върху въпросите, които ги вълнуват.

5. Същото движение на интелигенцията обхваща и сферата на културния и литературния печат, театъра и литературата. Тъй като Шишманов участва активно в тази сфера на българския живот, естествено той проявява интерес към нея и в Румъния. Той следи отблизо опита на съседните народи, тези, чийто етап на културно и обществено развитие е близък до българската действителност и където в центъра на вниманието стоят подобни главни проблеми. Винаги внимателен и със заангажиращ интерес, той има срещи, дискусии и кореспонденция с журналисти, музиковеди, художници, архитекти, театрални дейци, литературоведи, с редакциите на литературни списания от Румъния, при което следи румънския опит и в същото време се стреми да запознае румънските среди с българската култура и литература.

От една страна, многостранната дейност на интелектуалеца от онези години, за когото културната политика трябва да спазва основните координати на народната култура, както и по-старата идея за балканското възраждане за издигане и на народа чрез просвета, а, от друга страна, принадлежността му към новата историографска школа обуславят способността на И. Д. Шишманов да активизира многобройни интелектуални сили. Той концентрира тези сили в изследване на цялостната история на своя народ, в изучаване на националната история в тясна връзка със световната история, привлича европейското внимание върху тази културна зона и популяризира нейните културни ценности.

Отношенията на този забележителен български културен деец и неговата школа с румънските среди са подчинени на тези идеи и на усилията за тяхното осъществяване. Главното условие за осъществяване на по-голямата част от тях се намираше в сътрудничеството и постоянното научно и културно между-балканско общуване.

*

„Фолклорът ще бъде винаги едно от любимите ми занимания...“²

Връзките на И. Д. Шишманов с румънските учени и културни дейци започват по повод на неговите фолклорни и етнографски студии. Той съсредоточава първоначално интереса си върху българската етнография и фолклор и организира тяхното изследване на научни основи, след което пристъпва към сравнително третиране на проблемите. Така той се нарежда между основателите и организаторите на тези дисциплини, поставени вече на модерни принципи в балканската зона.

¹ В Сборника 1900 и 1901 г. са обнародвани писма и документи за В. Левски, за ЦБРК и за Хр. Ботев. Предадени са от К. Цанков.

² Писмо на Шишманов до И. Бияну (15. V. 1909 г.). Вж. и Е. Сююр. Цит. статия, с. 364.

Неслучайно „Задачите и значения на нашата етнография“ е студията, с която Шишманов дебютира в една област, която ще го занимава цял живот. Тази студия е и израз на духа на времето, тя изтъква нуждата от систематизиране и обогатяване на информацията в науката, от внимателно, подробно и изчерпателно проучване на една област, която лежи в основите на културата на един народ; има особено значение за духа, в който се поставят проблемите през тази епоха и изразява идеите, които са вълнували хората на научната мисъл и в Румъния. Студията привлича веднага вниманието на съответните румънски среди, рецензирана е от Б. П. Хашдеу,¹ а през 1897 г. е преведена и обнародвана.² Новаторските прояви на българския учен в областта на фолклора и етнографията са били приветствувани в румънската преса още когато излиза първият брой от Сборника. Тогава Б. П. Хашдеу подчертава, че в България е организирано благородно „движение“ за проучване на фолклора: „Нашите съседи българите работят много и хубаво. Те са разбрали, че само народът, само неговият корен може да даде здрава основа на една национална култура. И в тази насока, най-главната, българите вършат чудеса, като събират без умора обичаи, песни, приказки, легенди, поговорки. Министерството на просветата е начало на това движение. . .“ Като говори за Сборника, Б. П. Хашдеу пише: „Предговорът на това списание, написан от г. И. Д. Шишманов, е дело на майстор.“³

Както и при издаване книгата на Август Дозон⁴, така и сега румънският учен не изпуска случая да подчертае необходимостта да се познава и изучава от румънските фолклористи българският и въобще балканският фолклор. Сам Б. П. Хашдеу е автор на няколко студии, в които сравнява българския и румънския фолклор.

При тези обстоятелства не е учудващо, че за кратко време между двамата учени се поражда взаимен интерес. Освен това в Сборника участвуват Л. Милетич и Д. Д. Агура (работили преди Освобождението в Румъния,) които познават Б. П. Хашдеу, така че не е било трудно да се създадат тези връзки. Чрез Хашдеу Шишманов установява връзки с многобройни представители на румънската наука. Когато почва своята обширна студия за „Песента за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“, Шишманов се обръща към Хашдеу с молба да му се изпратят материали от Румъния и Хашдеу го насочва към един неизчерпаем извор — И. Бияну, директор на Академичната библиотека, от който Шишманов получава много книги, статии, отпечатыци, копия.⁵

Броят на книгите, отпечатыците, статиите, списанията и преписите, които Шишманов иска от Букурещ, расте непрекъснато и Бияну вече трудно може да задоволи тия искания. Шишманов купува румънски книги от една книжарница в Лайпциг⁶ и по-късно по препоръка на Бияну и Мъркулеску се свързва с книжарницата на братята „Шарага“ от Яш и „Сочеку“ от Букурещ.⁷ Впоследствие почва да ги получава от авторите. Прелиствайки кореспонденцията му, ще срещнем десетки и десетки заглавия на студии, фолклорни сборници, статии, списания, отправени на адрес „улица Шипка 13, София“. Този

¹ Revista Noua, II, 1889, кн. 10, с. 398.

² Convorbiri Literare, XXXI, 1897, кн. 5, с. 439—454; кн. 6, с. 540—566; кн. 8, с. 744—756. Преведена от Г. Мъркулеску.

³ Вж. бел. 1.

⁴ Chanson populaire bulgares, Paris, 1875. Рецензия на Хашдеу в Columna lui Traian, 1876, т. I, с. 47—48.

⁵ Вж. Е. Сюпюр. Цит. ст.

⁶ Кореспонденция с И. Бияну, цитирано, с. 357.

⁷ Пак там. Вж. и София, Научен архив (по-нататък СНА), ф. 11, оп. 3, арх. ед. 925. Писмо от Мъркулеску — 1/13 август 1897 г.

период на интензивно проучване на румънския фолклор доказва, че Шишманов знае румънски, факт, потвърден по-късно от Н. Йорга¹ и от румънските вестници през 1904 г.²

Сборникът, издаден в София, а също и изследванията на И. Д. Шишманов бързо привличат вниманието на румънските изследователи и учени, които изразяват желание да се свържат с това богато документирано списание. През 1891—1892 г. българският студент в Букурещ К. Самарджиев, който слуша тук лекциите на Б. Хашдеу и Гр. Точилеску, пише на Шишманов, че неговият румънски професор Гр. Точилеску желае да установи обмен на списания със Сборника, като предлага своето „Списание за история, археология и филология“.³

През годините, когато събира материали за студията „Песен за мъртвия брат“, Шишманов се запознава с румънския книжовник Херман Антон,⁴ който му предоставя своите ръкописи с фолклор от Трансилвания.⁵ По-късно Херман Антон, който възнамерява да издава списание за фолклор и етнография, пише на Шишманов, като търси подкрепата и сътрудничеството му. Трябва да се подчертае, че в кореспонденцията на Шишманов не един път ще срещнем подобни искания.

Привлечен от богатата дейност на Моесис Гастер, който живее в Лондон през този период, И. Д. Шишманов му пише за различни проблеми от своите фолклорни и филологически изследвания и, разбира се, иска библиография и информации за румънския фолклор.⁶ В кореспонденцията с Гастер ще открием и друга страна от личността на Шишманов — той се интересува отблизо за своите студенти, като привлича вниманието на румънския учен върху тях. В случая става дума за Д. Матов — тогава студент и асистент в Лайпциг — и неговите обнародвани статии. Гастер му дава сведения относно темата и въз основа на тях Шишманов иска книги и списания от Букурещ — от Хашдеу и И. Бияну.⁷ Гастер иска също различни информации и, разбира се, Сборника, за който после пише на Шишманов: „Същевременно искам да Ви поздравя от цяло сърце за това отлично списание. Статиите са написани от хора, които са на равнището на съвременната наука и могат да направят чест на което и да е списание.“

Около фолклорните, етнографските и филологическите проблеми се установяват връзките на Шишманов и с Румънския институт на Густав Вайганд от Лайпциг.

За проучванията си върху румънския фолклор, филология и етнография Шишманов използва и библиотеките на двете румънски училища — в София и в Русе. От преписката с Г. Мъркулеску⁸ — чиновник в Имперската банка в Русе — разбираме, че последният е получавал взаимнообразно книги от Румъния, които изпращал на Шишманов, и на свой ред искал книги от българския професор. Мъркулеску се занимава с фолклорни проблеми, превежда български народни песни за румънски списания,⁹ обнародва в румън-

¹ Н. Йорга. Un om cunîute s-a dus, в тома *Damenî care au fost*.

² Вж. например вестник „Воинца Национал“, 1904 г. от бр. 5731 до 5743.

³ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 1333 (през 1891—1892 г.).

⁴ Кореспонденция Херман Антон — И. Шишманов (Будапеща—София, 1894—1898 г.), СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 1572.

⁵ И. Д. Шишманов. Песен за мъртвия брат..., към Избрани произведения, т. II, 1966, с. 145, § 3.

⁶ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 327, 328. Коресп. Шишманов—Гастер.

⁷ Е. Сюпюр. Цит. статия, с. 355; писмо на Гастер от 20 септември 1896 г.

⁸ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 925. Кореспонденция Г. Мъркулеску—И. Шишманов.

⁹ В списание „*Sezatoarea*“, 1896, кн. 9, 10, 11 и 12. Вж. и писмото на Мъркулеску до Шишманов от 1/13 авг. 1897 г.

ско списание¹ статия за българския фолклор. Във връзка с всички тези свои занимания той често се консултира с проф. Шишманов. През 1897 г. вече превежда студията на Шишманов „Значението и задачите на нашата етнография“. В едно писмо Мъркулеску признава пред Шишманов: „Желая да работя и да превеждам не само за лично удоволствие или по научни причини, но и от политически съображения. Искам чрез тия преводи да създам в Румъния дух на приятелство към българския народ.“² С такива благородни мисли пишат често за българите много културни и научни дейци от Румъния: Б. П. Хашдеу, И. Богдан, С. Мехединци, И. Бърбулеску и др. В последното писмо, запазено в архивите, Г. Мъркулеску пише, че има намерение да издаде сборник с български произведения на румънски и френски.³

Кореспонденцията с Мъркулеску подчертава още един път привлекателната сила на българския учен върху тези, които се занимават в Румъния с научно или любителско изследване на балканския фолклор, както и неговия талант да упражнява стимулиращо въздействие в своите отношения с интелигентната се от тези проблеми интелигенция.

В кръга на сравнителното изследване на фолклора, етнографията и филологията се включват и писмата до или от Б. Константинеску, чиито статии и проучвания се цитират в студията „Песен за мъртвия брат“,⁴ до и от Емил Маринеску,⁵ от Лазар Шениану,⁶ чиито книги са цитирани и рецензирани в българския научен печат. В студията „Песен за мъртвия брат“ трудовете на Шениану са цитирани като пионерски и особено ценни студии в етнографията на темата.⁷

*

„Моят идеал остава завинаги взаимното разбирателство между балканските народи.“⁸

С тия думи се обръща Шишманов към И. Бияну в едно писмо, в което изразява своето научно и политическо верую. В същото писмо той продължава: „Това не значи, че аз мисля за една бъдеща политическа конфедерация, а смятам, че именно ние, литераторите, учените, хората на изкуството, трябва да дадем първия пример за сближаване, като от време на време се срещаме в различните центрове на нашите държави (Букурещ, София, Белград, Атина). Няколко конгреса на балканските учени (ето един нов термин!). . .“⁹ Нуждата да се организира балкански научен живот в институции, нуждата от организирано проучване на културата на Югоизточна Европа е често и настойчиво подчертано от българския учен. Тези свои идеи Шишманов поддържа и пред фолклористите и етнографите слависти.¹⁰ Неговите усилия в тази насока се чувствуват особено в отношенията му с румънските научни и културни среди и маркират дейността му като професор и като министър на народната просвета.

¹ Румъния и румъните в българския фолклор, в сп. „Convorbiri Literare“, XXX, 1896, т. II, кн. 12, с. 661—667.

² Писмото от 1/13 авг. 1897 г.

³ Писмото от 6 ноем. 1900 г.

⁴ И. Шишманов. Избрани произведения, 1966, т. II, с. 63, 126.

⁵ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 449.

⁶ Пак там, арх. ед. 1648.

⁷ И. Д. Шишманов. Пак там, с. 63, 125.

⁸ Писмо Шишманов—Бияну от 20. X. 1898 г.

⁹ Пак там.

¹⁰ Г. Димов. Иван Шишманов, вж. История на българската литература, т. III, 1970, с. 696.

Още от времето, когато издава Сборника, Шишманов вече се интересува отблизо от румънския научен живот с оглед на това, какво може той да допринесе в областта на сравнителните изследвания върху Югоизточна Европа и по-специално върху румъно-българските изследвания. С такава цел са предприети научните пътувания на Л. Милетич и Д. Д. Агура. През 1898 г. самият Шишманов прави подобно пътуване в Румъния.¹ Отзивчивостта, която среща при румънските си колеги, увеличава вярата му в едно резултатно сътрудничество, каквото той си представя в областта на културата и науката. Списанията, ръководени от него, започват по-интензивно да рецензират и представят румънски изследвания и студии. През 1906 г., вече министър на просветата, той урежда на Ст. Романски научно пътуване в Румъния.² Освен това Шишманов отпуска стипендии на български студенти, за да следват в Букурещкия университет и в Румънския институт в Лайпциг. Студентите държат връзка с Шишманов, информират го върху научния живот в съответните страни, уреждат обмен на списания. Синститута в Лайпциг и студентите оттам той поддържа тесни връзки, интересува се за тяхното развитие като бъдещи специалисти по балканистика.³ С течение на времето много от студентите на Густав Вайганд (румънци, сърби, македонци, немци) се обръщат към Шишманов с най-различни искания по проблеми от техните изследвания. В института на Вайганд българският професор вижда една добра школа за подготовка на специалисти в областта на сравнителното езикознание и фолклор и насочва цялото си внимание към този въпрос. Между Шишманов и Вайганд се разменя богата кореспонденция⁴ за разширяване на института с българска, гръцка и сръбска секция, намерения, за които Вайганд търси подкрепа при Шишманов. С големи усилия и след дълги дебати в Народното събрание Шишманов успява да осигури на Лайпцигския институт годишно 5000 лева за новата българска секция.⁵ Веднага след добрата вест Шишманов получава от Лайпциг картичка с благодарности от студентите. Между 17-те подписа на българи, немци, гърци, сърби срещаме и имената на румънците Перикле Папахаджи, Йон Думитреску, И. Манлиу и Т. Капидан,⁶ по-късно известни балканисти.

Изучаването на всички балкански езици не само от специалистите по компаративистично изследване на балканската култура, а и от по-голяма част от научно-преподавателската интелигенция в тия страни сериозно занимава Шишманов. Той мисли за развитие на балканистиката като за наука, която да изучава регионалните култури с вековните връзки между тях. А владеенето на балканските езици е първо условие за това. В едно писмо до Бияну той пише: „... ние трябва да разберем и да ползуваме всичките главни езици на Балканите“. В кореспонденцията с Вайганд често се говори за институт за балкански езици. Трогателните старания на Шишманов в тази насока намират същия ентузиазъм не само при Густав Вайганд. Йон Богдан, Б. П. Хашдеу от Букурещкия университет ориентират редица студенти към славистика и още от края на миналия век се създават специални курсове по старославянски език, а в Яш има славистичен семинар, ръководен от Илие Бърбулеску. Румънски студенти от различни краища на Европа, където учат, пишат на Шишманов за своите занимания в тази насока. Ще дадем само един пример. В архива на Шишманов има едно писмо от бъдещия известен румън-

¹ Вж. коресп. с Бияну, цит. с. 359.

² СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 1306. Коресп. със Ст. Романски.

³ Вж. коресп. с Г. Вайганд и М. Гастер.

⁴ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 224.

⁵ Пак там.

⁶ Същият арх. фонд, писмо от 22. IV. 1906 г.

ски филолог Секстил Пушкариу, тогава студент във Виена, в което Пушкариу благодари за изпратените броеве на Сборника и същевременно осведомява професора, че е започнал да учи български.¹

Идените на Шишманов за научно организиране на сравнителното изследване на балканската култура в съответни специални институти ще бъдат реализирани от неговия приятел румънския учен Николае Йорга — друг борец за същата кауза — със създаването през 1914 г. на Института за югоизточни изследвания в Букурещ. С Н. Йорга Шишманов се среща през май 1904 г. и до края на живота им ги свързва трогателна дружба и научно сътрудничество. Още от началото на съществуването си институтът на Н. Йорга установява връзки с Шишманов, като му се изпращат списания, трудове, книги. В кореспонденция с Н. Йорга срещахме взаимни консултации около дейността на института.²

Разработката на тези проблеми мобилизира много български и румънски учени и културни дейци, внася нови форми с по-ефикасни резултати в научните междубалкански отношения и успява да създаде атмосфера на взаимен интерес не само в научната област, но и във всички области на културата, включително литературата.

*

„... първият основен камък на моята училищна политика: вярата в силата и производителността на просветата и вярата в нуждата от просвета за нашия народ“³.

С подобни думи бихме могли да характеризираме и просветната политика и движение в Румъния от тия години, начело на която стои Спиру Харет. По линия на просветата връзките на Шишманов с Румъния се характеризират със забележителни и резултатни действия.

Зает с въпроса за реорганизиране и подобряване на системата на обучението в България, Шишманов, след като научава за една подобна програма⁴ на румънския министър Спиру Харет, по негова покана прави официално посещение в Румъния.⁵ Във връзка с това посещение и след него може вече да се каже, че румъно-българските културни отношения добиват организирана форма.

Посещението на българския министър в Румъния има широк стимулиращ отзвук в румънските среди. Печатът придружава това посещение с осведомителни бюлетини, интервюта и статии около личността на българския министър.⁶ Съобщава се, че И. Д. Шишманов ще изпрати в Румъния специална комисия да проучи учебната система, и се добавя: „Но и от нас би било добре да отидат хора в България, за да се учат от техния опит в различни области. Би било добре да се познават техните културни институции, широкото дело за проучване на езика, обичаите, на народното творчество, които отчасти срещахме в Сборника, издаден от българския министър... Тази дейност на младите български юристи, филолози, фолклористи и др. може да служи за

¹ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 1268.

² Пак там, арх. ед. 616, 617. Коресп. Йорга—Шишманов.

³ И. Д. Шишманов. Основите на училищната ни политика и бюджета за 1904 г. в Избрани съчинения, София, 1966, т. II, с. 470.

⁴ От интервю на Шишманов пред румънската преса.

⁵ Вж. кореспонденция със С. Харет — СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 1556 и 1557.

⁶ Много от румънските вестници от това време пишат за посещението на българския министър. За тази статия обаче ние се спираме само на „Воинца Национал“, 1904, бр. 5738 от 29 май, с. 3.

пример и заслужава да се запознаем колкото е възможно по-добре със студентите за България. . .¹

През време на това посещение предмет на разговори са голяма част от въпросите, които срещаме в заниманията на Шишманов и в неговата кореспонденция. Интересът на българския министър е многостранен и се проявява с еднаква интензивност във всички области на културата. Шишманов посещава педагогическите училища, участва в конференцията на учителите по география (проведена в Яш през тия дни), посещава Дома на училищата, Медицинския факултет (запознава се с известния учен Виктор Бабеш), посещава селски училища и същевременно се интересува от организацията на земеделските банки, Земеделската висша школа, професионалното училище от Куртя де Арджеш (за народно творчество — особено керамика), Художествената академия, във Филологическия факултет слуша лекции на професорите Н. Йорга и И. Бияну (стария му приятел), участва в изпитите в консерваторията, посещава академията, Съдебния съвет, води разговори с председателя на Министерския съвет, с краля, с министри, професори, студенти, учители.² Интересува се от училищното строителство и разговаря с румънски архитекти за това.³ На връщане от Букурещ Шишманов участва в изпитите в румънското училище в София и изказва възхищението си от системата и съдържанието на румънското обучение.⁴

Резултатите от разговорите между двамата министри се изразяват в организиране на различни мероприятия. Един от първите резултати е посещението на румънска група учители в България и на българска група в Румъния.⁵ Организирант се екскурзии и за ученици. Обменът на опит на учителски колективи става отсега нататък редовно: през 1909 г. в. „Съвременник“ на Г. Бакалов пише за спектакли в София в чест на румънската делегация от учители.⁶ През 1904 г. театърът от Яш уговаря с Шишманов едно турне в България, което се приема с възторг от българския министър, фолклористът Ю. Зане подарява за българските читалища 38 тома „Сборник с румънски фолклор“, а Михай Чернеску иска от Шишманов Сборника за Министерството на просветата и моли за връзка с Дружеството на юристите в България.⁷ Един частен колекционер от Галац му предлага цяла колекция художествени картини за Софийския музей, а журналистът Николае Александру ще му пише за издаване на една „Енциклопедия на Балканския полуостров“.⁸ Въобще срещаме най-различни доказателства на уважение и симпатии към българския професор и неговата дейност.

Ще припомним, че през същите години, когато Шишманов наблюдава отблизо формите и съдържанието на румънската култура, той основава Народния театър в София и на него се дължат създаването на Художествената

¹ Воинца Националь, 1904, бр. 5738 от 31 май, с. 3.

² Пак там, бр. 5728 до 5742 (от 19 май до 1 юни); също фонд Шишманов при СНА, ф. 11, арх. ед. 287, 469, 897.

³ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 898. Писмо от арх. Г. Мандря.

⁴ Пак там, арх. ед. 1422.

⁵ Пак там, арх. ед. 287, 500, 503, 949 и коресп. с И. Бияну.

⁶ Съвременник, 1909, кн. 8—9, с. 535—539.

⁷ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 1186, 559, 1636; коресп. с Пенеску, директора на Националния театър от Яш, със Зане Юлиу и с М. Чернеску от Министерството на просветата в Румъния.

⁸ Пак там, арх. ед. 1261, 614, 615.

академия, на Етнографския институт, Музикалното училище, редица библиотеки и др.

*

„Имаме като първа задача взаимни посещения и после пропаганда чрез литература, изкуство и наука.“¹

В същото писмо до директора на румънското списание „Конворбири литераре“ Шишманов пише: „Спомням си много добре хубавите проекти, които правихме за сближаване на нашите народи върху културна основа.“ Това писмо на Шишманов е обнародвано със съгласието на българския учен в „Конворбири литераре“ под заглавие „Какви трябва да са отношенията между българци и румънци“.²

За какви проекти говори Шишманов? През време на официалното си посещение в Румъния (1904) И. Д. Шишманов е поканен да участва на едно заседание на редколегията на „Конворбири литераре“. На това „памятно“ заседание, както често говори за него в писмата си С. Мехединци, са се водили разговори не само върху литературния живот и издателската дейност в Румъния, но и върху възможностите за литературно сътрудничество. След това в кореспонденцията между „Конворбири литераре“ (чрез директора С. Мехединци)³ и Шишманов установяваме, че на това заседание е сключен договор за литературно сътрудничество, т. е. за превеждане на българска литература в Румъния и на румънска в България, изпращане на литературни статии от София и съответно от Букурещ, взаимни посещения на български писатели в Румъния и румънски писатели в България. Засега знаем, че румънската поетеса Смара е посетила България⁴ и румънският критик И. Кенди е изпратил статията „Новата румънска литература“, обнародвана в сп. „Мисъл“⁵. Също така през 1906 г. Ал. Цигара Самуркаш посещава България и след това пише във „Вяца Ромъняска“ статията „Българските и румънските музеи“. От румънска страна настойчиво се искат статии от Шишманов за румънски списания, както и съдействие за уреждане на румъно-българско литературно общуване: „... че нашите учени разбраха необходимостта от културен обмен между нашите народи. Дали ще станат толкова близки, това зависи от нас. Така, за да последвам незабавно Вашия съвет, моля Ви да благоволите да ни посочите най-интересните български повести. Аз ще намеря кой да ги преведе. След Вашата студия, която чакаме с най-голямо нетърпение, ние искаме да обнародваме веднага различни жанрове от българската литература, за да я представим на нашите читатели.“⁶ Ясно е, че и румънското списание има предвид цяла програма за популяризиране на българската литература в Румъния. В същото писмо С. Мехединци съобщава, че има намерение да посети София, когато: „... искам да се представя пред Вас с доказателство за моята искрена дейност в една насока, която Вие сам следвате“.

Ако проследим българския печат през тия години — 1907—1912 — ще видим, че тези проекти се осъществяват: преведени са Михаил Садовяну, И. Л. Караджале, Ал. Влахуца, М. Еминеску и редица други румънски пи-

¹ Конворбири литераре, Букурещ, 1911, кн. 3, с. 303—306.

² Пак там.

³ СНА, ф. 11, оп. 3, арх. ед. 942.

⁴ Вж. Светлина, 1912, кн. 8—9, с. 12.

⁵ Мисъл, 1907; вж. и Е. Сю п ю р. Un articol inedit al lui Ilarie Chendi, Revista de teorie și istorie literară, 1970, кн. 4.

⁶ Писмо на Мехединци до Шишманов (от 16. II. 1908 г.).

сатели. В Румъния започва публикуване на редица статии за българската литература, за Пенчо Славейков, Иван Вазов, за направленията в съвременната българска литература (в сп. „Вяца Ромъняскъ“ и „Воинца Националъ“), превежда се Ал. Константинов, Елин Пелин.

Впрочем И. Д. Шишманов работи в областта на литературните румъно-български взаимоотношения още от последното десетилетие на XIX в. През 1895 г. българският студент в Букурещ Д. Качемаков предлага на Шишманов програмно превеждане на румънската литература в България.¹ Шишманов не остава безразличен и ориентира преводача към две списания с литературен характер — „Българска сбирка“ и „Летописи“. В „Български преглед“ се рецензират румънски литературни списания и с това се въвежда нова форма в румъно-българските литературни взаимоотношения. И. Д. Шишманов прави постъпки за размяна на делегации с литературен състав, за взаимни посещения на писатели, журналисти, театрални групи, като по този начин установява традиция в румъно-българските литературни и културни взаимоотношения. Покрай интензифицирането на научните връзки, особено чрез неговата дейност и дейността на кореспондентите му от Румъния Хашдеу, Йорга, през тия десетилетия се чувствава и оживяване на литературния обмен.

Безспорно И. Д. Шишманов се включва всеотдайно и със забележителни резултати в румъно-българското общуване. За късо време той става една от най-популярните български личности в Румъния. Често получава от Букурещ писма с думи като: „... след Раковски Вашето име сега е най-популярно в Румъния. За нас е голямо удоволствие да имаме върху страниците на нашето списание толкова известно име и преди всичко Вашата политическа известност“².

*

В живота на балканските народи след Освобождението настъпва нов подем в културните им взаимоотношения. Създават се условия за концентриране усилията на интелигенцията в широко културно движение. След продължителен период на интензивна политическа дейност до 1877 г. в живота на интелигенцията настъпва активен културен период, в който все още имат силно влияние възрожденските традиции. Една от тези традиции, която отличава въобще балканската интелигенция в различни периоди и епохи, е многостранният, енциклопедичен характер на дейността ѝ. Но този характер се проявява вече в един сложен процес на задълбочаване, специализиране и стремеж към ярко очертаване на областите на културата. Интересно е, че този процес във всяка балканска страна става в непрекъснато общуване с другите балкански култури, чувствава се през цялото време нужда от научно и общокултурно сътрудничество. Един от главните белези на този период освен реорганизиране на интелигентските сили върху фундаменталните проблеми на националната култура е и забележителният стремеж към установяване на действени между-балкански взаимоотношения. Този стремеж характеризира поотделно всичките балкански интелигенции и изразява вътрешнонационална културна необходимост. Иван Д. Шишманов с неговата многостранна и блестяща дейност е един от най-силните изразители на тия тенденции.

Изобщо взаимоотношенията между балканските страни след Освобождението се характеризират с активното многостранно участие на интелигенцията в различните области на културата. В този период на румъно-българ-

¹ СНА, ф. 11, оп. 3.

² Писмо на С. Мехединци до Шишманов (14. III. 1907).

ските литературни взаимоотношения все по-активен става процесът на пре-
веждане, представяне и популяризиране на двете литератури. И тази дейност
се върши не толкова от писатели, поети и хора със строга литературна про-
фесия, а от професори, учители, лекари, обществени и културни дейци, учени,
тези, за които споменахме дотук, т. е. същите лица, които срещаме в румъно-
българското общуване в областта на филологията, фолклора, етнографията,
историята, просветата и др. В областта на литературните взаимоотношения
участвуват най-напред хората, които вече са насочени към проучване исто-
рията на съседната култура. Положителните и отрицателните страни, свър-
зани с обстоятелството, че литературните връзки са се установили чрез сили,
включени в многостранна дейност, както и резултатите от това характерно
обстоятелство в самия литературен процес могат да бъдат тема за нова об-
ширна студия.